

8. Міклашэўскі, Я. Рубаі / Я.Міклашэўскі // Маладосць. – 2000. – № 2. – С. 203–206.
9. Мінскевіч, С. Адвечны рэчытатыў: вершы / С. Мінскевіч // Дзеяслоў. – 2013. – № 2 (63). – С. 152–157.
10. Насими, И. Лирика / И.Насими; вступ. статья И. Н. Казариновой. – М.: СПб.: Диля, 2001. – 354 с. – (Лит. наследие Востока).
11. Паўлоўскі, С. Вершы / С. Паўлоўскі // Першацвет. – 1996. – № 1. – С. 18–23.
12. Пацюпа, Ю. Юрлівыя санеты / Ю. Пацюпа // АРСНЕ-Скарына. – 2001. – № 1. – С. 89–103.
13. Пракаповіч, І. «Мой храм – Беларусь...»: вершы / І. Пракаповіч // Роднае слова. – 1992. – № 11. – С. 74–75.
14. Скобелев, Э. Славянские сутры: книга четверостиший / Э. Скобелев. – Минск: Полымя, 1996. – 320 с.

**С. Ф. Бут-Гусаім**

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

УДК 808.26 – 541.2

## СЕМАНТЫКА І ПРАГМАТЫКА ПАЭТОНІМАЎ У ПРОЗЕ ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК

*Ключавыя словы: літаратурная анамастыка, антрапонім, паэтонім, уласнае асабовае імя, мянушка, прозвішча, “фонавыя” паэтонімы.*

*У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў прозе Зінаіды Дудзюк паэтонімы, якія ствараюць запамінальныя партрэты персанажаў, вызначаюць час і месца дзеяння, адлюстроўваюць светапогляд герояў. Апісваецца прагматычная значнасць антрапаэтонімаў – рэпрэзентантаў канатацый эмацыйнасці, ацэначнасці, сацыяльнасці, нацыянальна-культурнай спецыфікі. Акрэслена культурна-гістарычныя функцыя “фонавых” онімаў як сродкаў фарміравання хранатопных межаў твораў.*

**S. F. But-Gusaim**

Brest State University named after A.S. Pushkin

## SEMANTICS AND PRAGMATICS OF POETONYMS IN THE PROSE OF ZINAIDA DUDYUK

*Key words: literary onomastics, anthroponym, poetonym, proper personal name, nickname, surname, “background” poetonyms.*

*The article examines the poetonyms used in Zinaida Dudyuk’s prose, creating memorable portraits of characters, defining the time and place of action, reflecting the worldview of the characters. The article describes the pragmatic significance of anthropoetonyms-representatives of connotations*

*of emotionality, evaluativeness, sociality, national and cultural specificity. The cultural and historical function of “background” onyms as means of forming chronotopic boundaries of works is outlined.*

Сучасная беларуская пісьменніца Вольга Іпатава ў адным з раманаў піша: “Не кожнаму даецца ў жыцці каханне, якое мацней за смерць, за адлегласць, за ўсе перашкоды. Але кожная жанчына марыць аб ім, кожная хоча быць адзінай – на ўсе гады, якія адпусціў Лёс, на ўсе выпрабаванні, на шчасце і няшчасце” [4, с. 258]. Пошукі жанчынай Кахання, любімага чалавека, свайго прызначэння на зямлі, якое найперш у сям’і, блізкіх людзях, – вечная тэма ў літаратуры. Таямніца найвышэйшага пачуцця, непадуладнага ні чалавечай волі, ні навуковаму пазнанню, складанасць людскіх узаемінаў сталі прадметам мастацкага аналізу ў апавяданні “Жалезная логіка”. Гісторыю беларускіх дзяўчат савецкай эпохі, якія пачынаюць пазнаваць жыццё, пачуцці і чалавечыя стасункі, расказвае Зінаіда Дудзюк у аповесці “Ніка”. Перадаць нюансы пачуццяў, раскрыць хітраспляценні асабістых адносінаў герояў дапамагае ўжыванне формаў уласных імёнаў персанажаў. Выкарыстанне імені здольнае перадаць і гарачае каханне, якое напаўняе жыццё глыбінёй і сэнсам, і вострую нянавісць да таго, хто разбурае размеранае, уладкаванае асабістае жыццё, і халодную абыхавасць людзей, якія сталі чужымі спадарожнікамі на жыццёвым шляху.

Надзённасць прадстаўленага даследавання абумоўленатым, што анамастыкон псіхалагічнай прозы сучаснай берасцейскай аўтаркі пакуль не з’яўляўся прадметам комплекснага онама паэтычнага і лінгвапрагматычнага апісання. Навуковую каштоўнасць мае сам фактычны матэрыял, упершыню ўведзены ў навуковы ўжытак літаратурнай анамастыкі і даследаваны ў лінгвістычным і экстралінгвістычным аспектах.

Айцец Павел Фларэнскі пісаў: “Імёны гнуткія і ёмістыя, здольныя змясціць самыя розныя прыватныя абставіны, у якіх жыве асоба” [7, с. 190]. Шматлікія формы онімаў перадаюць тонкія адценні чалавечых узаемаадносін. Галоўныя героі апавядання “Жалезная логіка” – жонка і муж, у жыццё якога ўрываецца каханне. Жонка – вопытная настаўніца, ужо пенсіянерка, называецца поўным іменем у спалучэнні з іменем па бацьку: **Марыя Іванаўна**. Такая форма наймення, прынятая ў педагогаў, традыцыйная ў сучасным грамадстве. Гэты варыянт імені ўжываецца і ў апісанні сямейнага жыцця і стасункаў мужа і жонкі: “*Ягоня жонка тупала па школьных калідорах, быццам забівала цвікі ў драўляную падлогу. Так, ён на той час быў ужо жанаты, меў двух сыноў, ціхамірна жыў са сваёй Марыяй Іванаўнай*” [2, с. 92]. Толькі аднойчы муж называе жонку больш цёпла – скарочаным іменем **Мама**. Што да жонкі, то яна звяртаецца да пастарэлага мужа паблажліва-цёпла – **Яўгенчык**: “*Стаміўся,*

*Яўгенчык?* – спытала яна спачувальна. – *пасні, нам яшчэ доўга ехаць*” [2, с. 96]. Такі зварот – паказчык таго, што жонка ўспрымае мужа як вялікае дзіця, сваю вечную ўласнасць, што трэба апякаць і аберагаць ад небяспечнага ўплыву жанчыны, якую мужчына пакахаў. Што да любімай жанчыны Яўгена Мікалаевіча, то яе мужчына згадвае толькі па імені: “*Каб не Ларыса, мусіць, ніколі і не даведаўся б, што такое сапраўднае каханне, як бярэ яно ў палон, запаўняе душу і думкі. І нічога табе на свеце не трэба, толькі б быць побач з каханаю жанчынаю. А калі гэта немагчыма, дык і жыццё без патрэбы. Ён, настаўнік матэматыкі, з жалезнаю мужчынскаю логікаю да гэтага часу не мог зразумець, чаму так недасканала ўладкаваны свет, што чалавек, як сляпы, блукае па жыццёвых шляхах і да канца мо і не зразумее, у чым ягоная асноўная памылка, у чым ішчасце, а ў чым нядоля*” [2, с. 92]; “*Усю ноч ён рашаў задачу з мноствам невядомых: як яму жыць далей без Ларысы, бачыць настаўніцкую і той стол, за якім яна звычайна сядзела, хадзіць па калідорах, дзе хадзіла яна, працаваць у класах, дзе яна праводзіла заняткі? Адразу не знаходзіў, адчуваў адно, што ён не хоча больш ісці ў школу, што не ў стане займацца з вучнямі, што ён наогул не здатны жыць*” [2, с. 93]. Жонка, якая бачыла, што праз прыгажуню-калегу губляе мужа, выражае пагардлівыя адносіны да шчаслівай суперніцы праз фамільярную форму яе імені: “*Дык гэта ты з-за Ларыскі, галаву згубіў? Заўважала я, што ўсе нашы настаўнікі ажно аблізваліся, калі на яе глядзелі*” [2, с. 94]. П. Фларэнскі адзначаў: “*Імя ёсць выяўленне ў слове пачатку асобы, найпяршчотнейшая, а таму найбольш адэкватная плоць асобы*” [7, с. 7]. Той, хто пазбягае ўжываць імя чалавека, не прызнае асобаснай каштоўнасці індывіда. Паказчыкам адчужальнай аб’ектывацыі з’яўляецца выкарыстанне замест імені ўказальнага займенніка, які зводзіць асобу да ўзроўню аб’екта-рэчы. Паказальнымі з’яўляюцца ў гэтых адносінах назіранні за выкарыстаннем імёнаў персанажаў апавядання Зінаіды Дудзюк. Нават праз многія гады пакрыўджаная жонка называе суперніцу, ужываючы ўказальныя або асабова-ўказальныя займеннікі: “*Нідзе няма ад яе паратунку! Дваццаць гадоў з гакам мінула! Божжа мой, як я ўсё тое перажыла! І з-за чаго? З-за гэтай...!*” [2, с. 92]. Адсутнасць уласнага імя ў кантэксце для ідэнтыфікацыі літаратурнага персанажа – гэта важны штрих да характарыстыкі ўзаемаадносін герояў. З цягам часу муж і жонка аддаляюцца адно ад аднаго: “*Сорак з гакам гадоў пражылі разам, а ў кожнага свае страты, боль і думкі... І так будзе да канца...*” [2, с. 96]. Муж для называння жонкі, чужога яму чалавека, ужывае часцей не імя, а адносна-ўказальны займеннік як сродак аб’ектывацыі: “*Ён нічога не адказаў, толькі адварнуўся ад жончыных пранізлівых вачэй. Разумеў, што для яе школа была важней за ўсё на свеце, ніколі яна не прагуляла ні гадзіны, пунктуальная, як швейцарскі гадзіннік, яна заўсёды была своєчасова на рабочым месцы*” [2, с. 93].

Падчас сустрэч з чытачамі Зінаіда Дудзюк адзначала, што выбар імён герояў яе твораў не з’яўляецца выпадковым. Імёны яе персанажаў заўсёды сэнсава нагружаныя. Большасць сучасных асабовых імён – словы, запазычаныя з грэчаскай, лацінскай, старажытнаўрэйскай і іншых моў. Гэтыя онімы прыйшлі на Беларусь з прыняццем хрысціянства. “Зацмененая” ўнутраная форма імён можа ўтрымліваць немалаважную інфармацыю пра літаратурнага героя. А. Ф. Рогалеў адзначаў: “Кантэкстуальная выразнасць імені літаратурнага героя сама па сабе можа быць гаваркой для таго ці іншага чытача (не будзем забываць, што «гавораць» імёны па-рознаму ў залежнасці ад таго, каму яны «гавораць»)” [5, с. 64]. Зразумела, не кожны чытач задумваецца над этымалогіяй імені персанажа. Між іншым, этымалагічная семантыка антрапоніма дазваляе адкрыць цікавыя грані вобраза героя.

Адна з галоўных гераінь апавядання “Жалезная логіка” мае імя **Марыя**, якое прыйшло са старажытнаўрэйскай мовы і азначае ‘*пані, гаспажа, выратавальная, цудоўная*’ [1, с. 100]. Жонка, як гаспадыня, захавальніца сям’і, “ратуе” закаханага ў суперніцу мужа: “лечыць” яго транквілізатарамі, якія даводзяць мужчыну да псіхіятрычнай бальніцы, даглядае, як дзіця, аберагаючы ад успамінаў пра каханне, што ледзь не разбурыла сям’ю.

Імя **Яўген** запазычана з грэчаскай мовы, дзе яно азначае ‘*высакародны*’ [1, с. 21]. Сапраўднае каханне робіць чалавека высакародным. Зразумеўшы, што ён, просты настаўнік, не можа разлічваць на ўзаемнае пачуццё “паспяховай” жанчыны, што не можа пакінуць дзяцей і жонку, **Яўген** проста здалёк захапляўся прыгажуняй: “*яго цалкам задавальняла тое, што ён можа штодня сустракаць яе ў школе, вітацца, перакідвацца словам, любавання ёю. Гэта было яго ціхае і таёмнае ішчасце, якім ён цешыўся б усё астатняе жыццё*” [2, с. 93]. Як бачым, сутнасць героя адпавядае сэнсавай нагрузцы ягонага імені.

Імя прыгажуні, што карэнным чынам змяніла лёс настаўніцкай сям’і, – **Ларыса**. Імя запазычана з лацінскай мовы і азначае ‘*чайка*’ [1, с. 113]. Аўтарка некалькімі штрыхамі апісвае прывабную знешнасць маладой настаўніцы, якая падабалася многім калегам-мужчынам, акрэслівае сямейны статус жанчыны, што выйшла замуж за паспяховага мужчыну. У большай ступені прадстаўлены пачуцці і ўспрыманне жанчыны мужчынам, які глыбока кахае яе, нават не спадзеючыся на ўзаемнасць: “*Жыццё прайшло, засталася з годнасцю дажыць рэшту. А каб не сустрэў Ларысу, так і пражыў бы век, не ведаючы, якое яно, сапраўднае каханне. А гэта, скажу я вам, спадарства, рэч смяротна небяспечная, сцеражыцеся*” [2, с. 96]. Этымалагічная семантыка імені каханай жанчыны **Ларыса** – **чайка** – ключ да разумення душы і лёсу **Яўгена**. Сімвалічнае значэнне **чайкі** ўзыходзіць да народна-паэтычных уяўленняў пра душу – белую і чорную, крылатую і бяскрылую, жывую і загінуўшую, якая жыве ў вольнай птушцы. Птушка –

гэта свабода чалавека, выражэнне пратэсту супраць прыгнётлівай рэчаіснасці, увасабленне сілы і слабасці, неабароненасці асобы. Сапраўднае каханне, нават няшчаснае, без узаемнасці, напоўніла жыццё Яўгена глыбокім сэнсам. Пасля цяжкіх пакут расстання мужчына “жалезнай логікай матэматыка” зразумеў: “З вышэйшай матэматыкі вядома, што кожная кропка імкнецца да бясконцасці, а бясконцасць прагне ператварыцца ў кропку. Нішто не знікае і не прападае. Каханне, калі яно зарадзілася, запаўняе ўвесь свет да бясконцасці і навечна” [2, с. 95]. Пасля спробы закончыць жыццё самагубствам, цяжкага лячэння ў псіхіятрычнай бальніцы, змірыўшыся са стратай каханай і спакойным, “нармальным”, “як ва ўсіх”, жыццём у сям’і, мужчына перакананы ў вечнасці сапраўднага пачуцця, ён жыве верай на сустрэчу з каханай у наступным жыцці: “Застаецца спадзяванца, што апошні дзень жыцця стане першым днём майго новага нараджэння. Мо аднойчы я пачну ўсё спачатку і ўжо не памылюся, знайду цябе, **Ларыса**, ці ў іншым жыцці, ці на тым, лепшым, свеце... Якія мы будзем шчаслівыя...” [2, с. 96]. Такім чынам, імёны герояў апавядання Зінаіды Дудзюк дапамагаюць выразіць сутнасць чалавечых характараў і перадаць тонкія нuanсы людскіх узаемаадносін.

У маўленні персанажаў аповесці “Ніка” шырока ўжываюцца формы суб’ектыўнай ацэнкі ўласных асабовых імёнаў – выразнікі канатацый эмацыйнасці, экспрэсіўнасці, ацэначнасці і нацыянальна-культурнай спецыфікі, што адпавядае традыцыям нацыянальнага іменаслова: “Маю новую сяброўку ён называў не інакш, як **Мілачка**” [3, с. 81]; “Моведаеце, дзе мая **Верка**?” [3, с. 86]; “**Мішка** Сурок – сімпатычны і вясёлы хлопец, **Жорка** Міхнюк – таксама нішто сабе ды ці мала хто” [3, с. 77]. Канатацыю размоўнасці выражаюць **гіпакарыстычныя** формы імені, якія ўжываюцца ў неафіцыйных стасунках паміж знаёмымі, блізкімі людзьмі: “Здагадалася, што **Шура** і **Ліна** трапілі ў цяжкую сітуацыю, засталіся з дзецьмі без мужоў” [3, с. 83]; “Дзверы мне адчыніў яе бацька і сказаў, што дачка зараз у суседкі **Лілі**. Я падалася туды і знайшла там вясёлую кампанію: гаспадыня, гадоў дваццаці васьмі, з шорсткімі рыжымі валасамі, **Ніка**, **Міла** і **Галя** разглядалі кнігу па акушэрстве” [3, с. 88].

Канатацыю нацыянальна-культурнай спецыфікі ўтрымліваюць ужывальныя ў народным асяроддзі формы называння сталага чалавека праз спалучэнне імені з апелятывам **дзядзька**, **цётка**: “Напрыклад, я вельмі любіла слухаць радыё ў мацінай сяброўкі, **цёткі Піляды**” [3, с. 76]; “Мне было зусім не страшна, калі цётчын муж, **дзядзька Венья**, які вярнуўся з вайны без нагі, прымацоўваў да куксы драўляны пратэз” [3, с. 36–37].

Запамінальныя партрэты персанажаў дапамагаюць стварыць **мянушкі**. Маладога чалавека, у якога закахалася Ніка, гераіня аднайменнай аповесці, яна называе **Рамонак**. У найменні, аснова якога

кветка – сімвал сям’і, кахання, вернасці, мілай прастаты і пяшчоты, – шчырае пачуццё дзяўчыны да маладога чалавека, якога кахала і за якога марыла выйсці замуж. Насмешлівае празванне *Даміцэля* дала маці – простая працаўніца – дачцэ, якая шчыра захапілася беларускай літаратурай: “У Якуба Коласа мне асабліва падабаліся апавяданні. Я нават спрабавала маме расказваць пра Зыгмуса і Даміцэлю. Але яна пасмяялася з мяне і пачала называць *Даміцэляю*” [3, с. 78]. Замалёўкай знешнасці дзяўчыны з’яўляецца празванне *Максімка*, унутраная форма якога раскрываецца ў мікракантэксце: “Герман называў мяне не Вераю, а *Максімам* за маю па-негрыцянску кучаравую галаву, параўноўваючы з чарнаскурым хлопчыкам з аповесці пра рускіх матросаў, якога яны ўзялі югам да сябе на карабель. Мне спадабалася гэтае імя” [3, с. 82].

Структура і семантыка прозвішчаў герояў адлюстроўваюць заканамернасці сучаснага беларускага антрапанімікону. У ліку паэтонімаў твораў Зінаіды Дудзюк – прозвішчы, утвораныя ад асабовых імён. Так, у аснове прозвішча *Барысаў* славянскае імя *Барыс* (скарочанае ад *Барыслаў* [1, с. 18]). Прозвішча *Міхнюк* утворана ад размоўнай формы старажытнаўрэйскага імені *Міхаіл* ‘той, хто як Бог’ [1, с. 35]. Частка прозвішчаў утворана ад мірскіх празванняў-мянушак адапелятыўнага паходжання: назваў жывых істот (*Сурок, Шчыглоў*), раслін (*Коласава*). Прозвішча *Хазарава* матывавана адапелятыўнай мянушкай, якая ўказвае на этнічную прыналежнасць продкаў: *хазары* ‘старажытны вандроўны народ, які ўтварыў у 7–10 стст. дзяржаву з тэрыторыяй ад ніжняй Волгі да Каўказа і паўночнага Прычарнамор’я’ [6, с. 717].

Сродкам намінацыі, характарыстык і ацэнкі створаных пісьменніцай вобразаў з’яўляюцца “гаваркія” прозвішчы. Характар былога зэка трапна акрэслівае прозвішча *Баламацюк*: “Толік падлеткам трохі адседзеў у калоніі. Турэмны дух настолькі атруціў яго і выбіў усе свае думкі, што цяпер ён выказваўся толькі лозунгамі, якія бачыў на сценах турмы ці ў аддзяленні міліцыі, куды вельмі часта хадзіў бавіць час. Мусіць, усе ягоныя продкі па мужчынскай лініі былі балбатуны ці баламуты, інакш не атрымалі б такое характэрнае прозвішча, якое цалкам адпавядала ўнутранаму зместу ягонага ўладальніка” [3, с. 84]. Малады зэк *Баламацюк*, значная частка жыцця якога прайшла ў турме, загінуў у бойцы на вясковых танцах.

Сродкам адлюстравання *хранатону* (прасторава-часавых адносін) мастацкіх твораў з’яўляюцца “фонавыя” онімы. Атмасферу савецкай пары ствараюць імёны-сучаснікі акцёраў *Вячаслава Ціханава, Ноны Мардзюкавай, Алега Табакова, Міхаіла Казакова, Нэлі Мышковай, Уладзіміра Коранева*, спевака *Юрыя Гуляева*, якімі захапляліся юнакі і дзяўчаты 70-х гадоў XX стагоддзя. У рэпліках персанажаў твораў называюцца *онімы-рэтраспекцыі*. Так, былы зэк Толік Баламацюк часта згадвае *Фелікса Дзяржынскага* і цытуе яго выказванні, што бачыў

на сценах турмы: “Сапраўднае няшчасце – эгаізм”; “Адсутнасць у вас судзімасці – гэта не ваша заслуга, а наша недапрацоўка” [3, с.83]. Старшакласніца Вера, якая спрабуе пісаць вершы і з захапленнем чытае творы беларускіх аўтараў, нярэдка згадвае імёны **Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Гарэцкага, Максіма Танка, Максіма Лужаніна**: “Такіх тэкстаў у мяне ўжо назбіралася амаль агульны сшытак. Сама не ведала, скуль браліся гэтыя думкі і рыфмы. Проста наплывалі словы, быццам у душы гучала песня, трэба было толькі паспяваць запісваць яе. Але я сумнявалася, ці ж гэта вершы?Ці здолею я калі-небудзь навучыцца пісаць, як **Якуб Колас і ЯнкаКупала**, якіх я чытала вельмі шмат?” [3, с. 78].

У разважаннях герояў аповесці “Ніка” ўжываюцца **фільмонімы** – назвы фільмаў “**Апошні дзюйм**”, “**Фантамас**”, “**Журналіст**”, якія ўплывалі на светапогляд савецкай моладзі (“Год я адпрацавала маляром у брыгадзе Коласавай. Паглядзела фільм «**Журналіст**», які і вызначыў маю будучую прафесію. Паступіла на журфак універсітэта” [3, с. 97]) **гемеронім** – найменне газеты, якую выпісвалі амаль усе школьнікі – “**Піонерская праўда**”, **бібліёнім** “**Стары Хатабыч**” – кніга, якую любілі савецкія падлеткі, **геартонім** **8 Сакавіка**.

У апаведзе пра няпросты жыццёвы шлях персанажаў аповесці “Ніка” ўжываюцца **тапонімы** – геаграфічныя назвы (**Украіна, Масква, Смаленск**). Выкарыстаныя творы і **гістарыёнім** – назва краіны, што цяпер знікла з геаграфічнай карты: СССР ‘дзяржава, якая існавала з 1922 па 1991 гады на тэрыторыі Усходняй Еўропы, часткі Цэнтральнай і Усходняй Азіі’: “З таго часу мінула шмат гадоў, лёс раскідаў нас на прасторах былога СССР” [3, с. 97].

Творам Зінаіды Дудзюк характэрна стылістычна матываванае ўжыванне анамастычных адзінак, якія ствараюць запамінальныя партрэты персанажаў, вызначаюць час і месца дзеяння, адлюстроўваюць светапогляд герояў.

### Літаратура

1. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
2. Дудзюк, З. Жалезная логіка / З. Дудзюк // Самотная зорка Венера : аповесці, апавяданні / уклад А. Лесавік. – Мінск : Маст. літ., 2012. – С. 89–97.
3. Дудзюк, З. Ніка : аповесць / З. Дудзюк // Палымя. – 2015. – № 3. – С. 74–97.
4. Іпатава, В. Альгердава дзіда : раманы / В. Іпатава. – Мінск : “Беллітфонд”, 2002. – 608 с.
5. Рогалев, А. Ф. Ономастика художественных произведений : пособие / А. Ф. Рогалев. – Гомель : Изд-во ГГУ, 2003. – 194 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 тыс. слоў / І. М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
7. Флоренский, П. Имена / П. Флоренский. – М. : Купина, 1994. – 216 с.